

VZVIŠENO OPAZOVANJE PROVINCE: SPORNI POTOPIŠ FRANZA
SARTORIJA O POTOVANJU PO KOROŠKEM LETA 1807

Andrej STUDEN

Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1
e-mail: andrej.studen@inz.si

IZVLEČEK

Potopisci kot svojevrstni interpreti kultur so se konec 18. in na začetku 19. stoletja v vedno večji meri posvečali bližnji okolici znotraj Evrope in ne več toliko zunajevropskim svetovom. Privlačna destinacija popotnikov so bile tudi notranje-avstrijske dežele: Koroška, Kranjska in Štajerska. Razprava obravnava opis potovanja Franza Sartorija leta 1807 po Koroškem (obsežen potopis je izšel leta 1811 na Dunaju), v katerem avtor nadvse vzvišeno žali deželo in njene prebivalce. Sartori naj bi se s "štajersko ljubosumnostjo" naravnost norčeval iz Korošcev, ki jih je imenoval za lojaste golše in bedake. Junija 1811 je izšla ocena Sartorijevega potopisa. Anonimni avtor je Sartoriju pel hvalo in ga katapultiral med zvezde slave. Laskavo oceno je ves osupel prebiral tudi Franz grof Enzenberg, ki je leta 1812 v Celovcu izdal ostro kritiko Sartorijevega potopisa. Domišljavemu Štajercu je predvsem očital, da si ni z izjemo enega dela poštne ceste na Koroškem sam prav ničesar ogledal, njegovi prikazi te dežele pa so prepisani ali pa vzeti iz pripovedi.

Ključne besede: potopis, Koroška, Korošci, Franz Sartori, Franz grof Enzenberg

UNO SGUARDO DI SUPERIORITA' SULLA PROVINCIA:
IL CONTROVERSO DIARIO DEL VIAGGIO IN CARINZIA NEL 1807,
SCRITTO DA FRANZ SARTORI

SINTESI

Verso la fine del Settecento e agli inizi dell'Ottocento, gli scrittori di viaggio, questi singolari interpreti di cultura, si concentrarono maggiormente sulle periferie immediate, situate dentro i confini dell'Europa, e non più tanto sui mondi extra-europei. Tra le destinazioni di maggior attrazione per i viaggiatori c'erano anche le regioni dell'Austria interna: la Carinzia, la Carniola e la Stiria. La presente relazione tratta la descrizione del viaggio fatto da Franz Sartori in Carinzia nel 1807

(il lungo diario di viaggio fu pubblicato a Vienna nel 1811), a seguito del quale l'autore, con aria di superiorità, si accinse ad offendere la regione e i suoi abitanti. Sartori, con la sua "invidia stiriana", si sarebbe letteralmente burlato dei Carinziani, definendoli gozzi grassi e zucconi. Nel giugno del 1811 fu pubblicata una recensione dell'opera di Sartori. L'autore anonimo gli tessè lodi, proiettandolo tra le celebrità. Anche il conte Franz Enzenberg lesse la lusinghiera recensione. Rimanendone profondamente stupito, pubblicò nel 1812 a Klagenfurt una critica severa del diario di Sartori, nella quale rimproverò innanzi tutto al presuntuoso Stiriano di non aver in realtà visitato niente di persona, eccetto parte della strada postale in Carinzia, e di aver altresì ricavato le sue descrizioni da racconti già pubblicati, talvolta copiandone letteralmente i passi.

Parole chiave: diario di viaggio, Carinzia, Carinziani, Franz Sartori, conte Franz Enzenberg

Dandanes skorajda ne najdemo potopisa, o katerem ne bi vsaj enkrat dejali, "da pove več o piscu, njegovih predsodkih in zanimanju, o njegovem ozadju in njegovih predpostavkah kot pa o razmerah in dogodkih, ki so v njem opisani" (Harbsmeier, 1994, 7). Potopisci s svojim "mentalnim orodjem" predstavljajo svojevrstne interprete kultur. V zgodovinskih raziskavah se pojavljajo njihovi potopisi kot viri za osvetlitev različnih razmer in dogodkov. Za mnoge zgodovinarje so se popotniki preteklosti izkazali kot njeni nepogrešljivi oziroma nenadomestljivi pričevalci. Kot opazovalci preteklih razmer in dogodkov, ki jih drugi sodobniki niso poznali, opazili ali se nanje niso ozirali, veljajo najprej za zelo zgovorne posredovalce informacij. To seveda v prvi vrsti velja za kraje in področja, o katerih se niso ohranili nobeni oziroma le izjemno redki pisani viri. V še večji meri pa to velja za področja, "kjer so samo potujoči opazovalci, torej tisti, ki so od zunaj, bili pozorni na vse tiste razmere in kontekste, ki so se vsem drugim zdeli kot samoumevni" (Harbsmeier, 1994, 7). In ne nazadnje. Če zgodovinarji usmerjajo pozornost na dolgoročno delujoče razmere in strukture, se potopisi pogosto izkažejo kot nepogrešljiv zgodovinski vir.

Od poznega srednjega veka naprej se je znaten delež potopisov ukvarjal z zunajevropskimi zunanji svetovi, v 80. in 90. letih 18. stoletja pa se je njihov delež drastično znižal, in sicer na manj kot desetino potopisnih del. Odslej se je zanimanje popotnikov osredotočilo predvsem na evropski notranji svet, izoblikoval se je literarni trg, porajala se je vloga modnih "poklicnih pisateljev", naraščalo je število bolj ali manj redno izhajajočih zbirk, revij in časopisov, ki so objavljali vse več potopisov. Z njimi si je utirala pot tudi temeljita sprememba vloge popotnika – poročevalca in interpreta, ki se je namesto s tujimi razmerami vedno bolj pečal z dogodki na domačih evropskih tleh. Tudi evropski popotni doživljaji so torej postali privlačno

branje. Popularen cilj popotnikov je bila od srede 18. stoletja v številnih poročilih opisana Švica. Klasični cilj potovanja tako plemiških kavalirskih izletov kot meščanskih izobraževalnih in znanstvenih potovanj so bile Italija, Francija, Anglija in Holandija. Število potopisov o naštetih deželah je začelo od 70. let 18. stoletja naprej vedno bolj naraščati (Harbsmeier, 1994, 280–281).

Potopisci so s svojimi sentimentalnimi potopisi, ki predstavljajo poseben literarni žanr, postavili trajen spomenik potovalni kulturi pred dobo železnice (Schivelbusch, 1989, 52; Cvirn, Studen, 2001, 42). Stremeli so, da bi s svojimi bralci (in seveda kupci) navezali globoko občuten in kar se da tesen stik. Potujoči avtor se je s svojimi fiktivnimi bralci, ki so "cenili potopise predvsem zato, ker so se nadejali, da bodo z njimi potešili svojo lastno lakoto po 'svetu'", spustil v pristrčen dialog (Becher, 1990, 200). Bralci so se s prebiranjem potopisov pravzaprav priključili potopiscu in s tem tudi sami postali opazovalci opisanih svetov, kultur in družb (Harbsmeier, 1994, 30).

V zadnji tretjini 18. in v prvi polovici 19. stoletja so se torej potopisci v vedno večji meri posvečali svoji bližnji in najbližji okolici znotraj evropskega notranjega sveta. Zaradi svoje neokrnjene narave in večinoma gorate in hribovite pokrajine so bile za takratne popotnike izredno privlačna destinacija tudi notranjeavstrijske dežele: skrivnostna in mikavna Koroška, zelena in idilična Štajerska ter razgibana in prelestna Kranjska. Potem ko so zbrali svoje prve vtise o pokrajini in ljudeh, je bilo vsem potopiscem skupno čudenje nad nekim drugačnim koščkom sveta, ki se je očitno razločno razlikoval od sveta severno od Alp. "Šlo je za vtise tujcev, ki ne poznajo dežele, ki so se odpravili v notranjeavstrijski prostor, da bi ga prečesali, da bi raziskali ljudi, njihove življenjske navade in ekonomske danosti" (Drobesch, 2003, 48).

Na popotnike predmarčne dobe je najprej naredila velik vtis lepota pokrajine. Toda niso se ustavili samo pri opisovanju čudovitega, predvsem gorato-hribovitega sveta. Želeli so več. Želeli so se seznaniti z delovnim in življenjskim vsakdanjkom notranjeavstrijskega prebivalstva. "Kot priče so potopisci slikali podobo, v kateri je bilo veliko izvzetega. Komentar, ki je temeljil na informativnem angažmaju potopiscev, je pri meščanskih bralcih postajal vedno pogostejša razlaga resničnosti podeželskega življenja, ki je bila le rahlo podobna dejanskemu življenju. Iz poročil prič dobi recipient v najboljšem primeru približno življenjsko sliko tujih oziroma domačih razmer. Obenem nastajajo stereotipi. Idila potovanja in mozaiki 'dejanskosti' se mešajo drug z drugim" (Drobesch, 2003, 48).

Če dandanes torej uporabljamo potopise kot zgodovinski vir, kot pričevanje o nekem preteklem življenju, je vsekakor potrebna določena mera previdnosti. Zavedati se je treba problematike zaznavanja dejanskosti, oddaljenosti doživetja, skratka, sporočilnost potopisov je treba kritično pretehtati in ovrednotiti. Da bi povedano bolje ponazorili, vzemimo pod drobnogled izredno težavno početje, namreč prizadevanje tako tujih kot domačih, zasebnih in uradnih poročevalcev, da bi opisali notranjeavstrijsko podeželsko prebivalstvo. Zdi se, da so potopisci preprosto menili, da

to prebivalstvo, torej Korošce, Štajerce, Kranjce že poznajo, ali kot beremo v leta 1833 na Dunaju izdani *Österreich wie es ist* Hansa Normanna (pseudonim Antona Johanna Gross-Hoffingerja), ki je popisoval avstrijske dežele in ljudstva:

"Vsako ljudstvo ima svojo karakteristično potezo ali obeležje na telesu, ki jo posameznik nosi naokrog in se ga po tem prepozna. Tirolec ima svoja meča, na katera je ponosen; Bavarec ima od pitja piva rdeč nos, Madžar svoje brke, Čeh svoj topi nos, Italijan svoj orlovski nos, Francoz svoje krive noge, Štajerec svojo golšo. Vzreja ljudi na Štajerskem je sploh na psu; če pogledamo sedanjega Štajerca, ugotovimo, da niso plemenski, da niso rejeni in spitani. Med ženskami najdemo še tu in tam kakšno žlahtnega izvora, obilne postave, temnih las, rdečih lic, svežih ustnic in z lepimi zobmi. Celoten moški rod je čisti izmeček, saj so dolga leta vojne uničila vse lepe in poštene moške." In o Korošcih se je pisalo: "Visok in čokat se kaže korotanski sin v svoji zunanosti; enako kot je neljubezniv po svojem značaju, je pri svojem gibanju in pri vsem svojem ravnanju počasen in nebogljen, pri občevarju redkobeseden, v družabnem življenju žalosten, lenoben, trapast in neroden." Korošci so veljali za dobre vojake, v toči krogel so stali neprizadeto, "ker so preleni, da bi se jim izognili. [...] Noben severnjak ne dosega Korošca v njegovi ravnodušnosti do vsega, do države, žene in otroka. Korošec je zmožen štiriindvajset ur nepremično stati na mestu in dvanajst ur spati ob privlačni ženski. Ob lenobni ravnodušnosti Korošca je zato nenavadno njegovo pridno fizično obdelovanje tal." O Kranjcih pa se je poročalo, da se "od Korošcev razlikujejo samo po raznolikosti njihovih šeg in navad" (Drobesh, 2003, 52).

V celi vrsti potopisov predmarčne dobe, ki opisujejo notranjeavstrijske dežele, pa morda še najbolj izstopa opis potovanja Franza Sartorija po Koroškem leta 1807. Sartori se je rodil leta 1782 v Unzmarkt v bližini Judenburga na Štajerskem. Njegov oče je bil sodni uradnik v službi kneza Schwarzenberga, mati, rojena von Schäfersfeld, pa je pripadala višjemu družbenemu razredu, torej aristokraciji, kar pa ni odločilno vplivalo na življenjsko pot njenega sina. Franza je že v mladosti fasciniral predvsem žurnalizem, nato je na Dunaju končal študij medicine (1807), pozneje pa je gradil svojo tipično avstrijsko kariero kot habsburški državni uradnik, kot uradnik knjižnorevizijskega urada na Dunaju. Čeprav je bil torej po izobrazbi dr. medicine, pa so šla njegova izrazita nagnjenja v smeri polihistorja. Gibal se je v umetniških krogih in bil (za svoje dokaj utesnjene razmere) eden večjih popotnikov med takratno gospodo. Bil je mož s širokim literarnim znanjem in poznavanjem regionalne geografije ter žurnalistično žilico. Izdajal je številna publicistična dela (Fink, 1990, 4–5). Leta 1811 je med drugim izšel na Dunaju tudi obsežen potopis *Neueste Reise durch Oesterreich ob und unter der Ens, Salzburg, Berchtesgaden, Kärnthen, und Steyermark, in statistischer, geographischer, naturhistorischer, ökonomischer, geschichtlicher, und pittoresker Hinsicht*, ki vsebuje nesrečno zmerjanje in žaljenje Koroške (potopis je izšel v treh delih – Koroško opisuje v II. delu, str. 129–405). Kot je

razvidno iz slikovitega pisma Jerneja Kopitarja Žigi Zoisu z dne 29. aprila 1812, naj bi se Sartori v omenjenem potopisu s "štajersko ljubosumnostjo" naravnost norčeval iz Korošcev, ki jih je imenoval "za lojaste golše in bedake" (Kopitar, 2008–06, 8). Kopitar je namreč v tem času vestno poročal Zoisu v Ljubljano tudi o raznih afericah, ki so pretresale cesarski Dunaj.

Že na samem začetku omenjenega potopisa zaznamo nadvse vzvišen ("štajerski") ton njegovega avtorja in ponižujoč pogled na izolirano provinco. Na mejni mitnici v Mühlbachu je namreč beležil, da "tukaj skupaj poteka naravna meja s politično; že slišimo pojoč in grgrajoče razvlečen dialekt; vidimo klobuke s širokimi krajci in koroško umazanijo." Hitro je tudi potožil, da nikjer v avstrijski monarhiji, razen seveda na Ogrskem, ne naletimo na "tako slabe krčme (Kauponaden = iz lat. caupona), tako bedne ceste in tako neprijetne postaje za poštno kočijo" (Sartori, 1811, 129). Obenem je menil, da je poklican, da tej deželi, ki je "vsepovsod obdana z gorami, ki ji otežujejo skupnost s sosednjimi narodi in se zato odlikuje z nekim posebnim karakterjem", posveti par besed, saj doslej še ni bila deležna ustrezne pozornosti. Pohvalil se je, da ne bo poročal samo o svojem popotovanju po cesti, temveč da bo pred bralce razgrnil "v presojo vsa svoja opažanja, doživetja in tisto poznavanje, ki so mu ga o tej deželi posredovali dobro poučeni možje." Trdil je tudi, da o Korošcih ne bo izrekel nobene prehitre sodbe, torej sodbe, ki ne bi bila podprta z lastnim doživetjem oziroma izkušnjo (Sartori, 1811, 130 in 132). Navkljub tem smelim trditvam pa je, kot bomo videli, s potopisom sprožil burno afero, saj je deželo in njene prebivalce slikal v izrazito neprijaznih barvah. Tudi pri prebiranju sočnega Sartorijevega potopisa pa podobno kot pri zgoraj omenjenem delu Gross-Hoffingerja *Österreich wie es ist* dobimo občutek, kot da Korošce preprosto že pozna.

Na Koroškem naj bi po Sartorijevih besedah "živeli ljudje, ki jim je namenjeno, da zadovoljno pasejo svoje črede ter iz neplodne zemlje izsilijo svoj kruh" (Sartori, 1811, 130). Med številnimi razmeroma nedopustnimi čaščenji Boga ga je najprej presenetila močna nagnjenost do romanja v bližnje in daljne kraje, pri čemer so se Korošci izkazali "predvsem kot pobožni varovanci svete device Marije" (Sartori, 1811, 132). Po drugi strani pa je opazil, da ni še v nobeni katoliški deželi opazil "takšno neukročeno nagnjenost prebivalstva, da bi odpahnili zaprto preteklost in prihodnost, kot na Koroškem. Vsak okoliš ima svojega vedeževalca, h kateremu se valijo naivne množice, da bi jim razkril zmikavte ukradenih stvari, njihove sovražnike, uničevalce njihovih zamisli in njihove bodoče usode" (Sartori, 1811, 142).

Korošci se mu torej zdijo zelo vraževerni, polni zmotnih prepričanj in predsodkov ter meni, da se bodo "ljudske zmote s svojim prečastitim ugledom na Koroškem še dolgo obdržale" (Sartori, 1811, 156–157). Meni torej, da so nevedni in zaostali. V podkrepitev svojih trditev navaja številne primere in anekdote. Korošci so npr. praznoverno mislili, da je "živina, ki jo je zadela strela, blagoslovljena od Boga. Prigovarjanja, obljube in grožnje naj ne bi pripravile tudi najnižje posle do tega, da bi

zaužili meso takšne živali. [...] Verjetje v čarovnike in čaravnice je na Koroškem tako splošno, da imajo v različnih predelih celo lastna rekla. Če živina ne je, krava ne daje mleka, če mati ne more dojiti, če njen otrok ne sesa" so verjeli, da so padli v kremplje zlih duhov, da se jim premišljeno in namerno dela kaj hudega. V zvezi z vraževerjem je npr. zanimivo tudi opažanje o samomorilcih, ki ne dobijo svojega groba niti na pokopališčih niti na polju. Korošci naj bi namreč verjeli, da "v tistih krajih, kjer naj bi ležali, nujno pričarajo neurje s točo, ki naj bi uničila posevke. Zato naj bi farani ne dopuščali, da bi se na njihovem področju zakopavali preostanki teh pomilovanja vrednih nesrečnikov." Trupel nesrečnih samomorilcev naj se ne bi dotikali celo vsega prezira vredni berači. "Preprosti Korošci so v teh zadevah tako rahločutni, da odstranijo orodja /samo/umora in na nekem meni poznanem kraju so posekali vse jelše, ker se je tam obesil nek nesrečnik." K temu kot primer praznoverja dodajmo še Sartorijevo opazko, da "imajo najnesramnejše kmečke dekline, ki imajo po tri nezakonske otroke in pogosto sprejemajo nočne obiskovalce, za največji greh, da bi na zapovedan postni dan zaužile jed iz nepomitega lonca, v katerem je bilo dan poprej meso. Za ta gromozanski greh pravijo, da ješ iz umazanega lonca" (Sartori, 1811, 158–159, 159–160, 161, 164, 166, 167).

Korošci naj bi sploh vsepovsod zelo veliko dali tudi na blagoslovitve in izganjanje zlih duhov. Sartori je bil tudi pri teh opisih naravnost ironičen: "Kot večkratna priča tega religioznega prizora nisem nikjer opazil pobožne pobude, pač pa le zijala in zamolklo mrmranje." In preden je končno prispel v Gmünd, je še enkrat poudaril, da so Korošci nevedni, vraževerni in zaostali (Sartori, 1811, 167, 168, 175, 178).

Tudi harmonijo družabnega življenja naj bi na Koroškem kalili pogosti in večinoma nekaznovani prekrški: "beračenje, hazardiranje, kegljanje za visoke dobičke, letni sejmi ob nedeljah, nemoralni plesi in igre, zakotni oštirji, mazači in nevedne babice ter drugi podobni pojavi" (Sartori, 1811, 182). Sartori je povsod videl zanikrne, lene in grobe ljudi. Umazane in neprijazne razmere v gostilnah slika npr. takole: V Špitalu sem Pri črnem orlu dobil "vino, bolje rečeno, smrdljivo kislico, nož, vilice in žlico, na katerih se je lepila desetletna umazanija in ostanki hrane, ki so bili včeraj zaužiti s tem priborom, pa tisoči muh, ki ti zagabijo vsak grižljaj, ki ga neseš v usta. Prti in prtiči, ki so bili zaradi skorje različne umazanije povsem otrdeli, so posebljali zanikrnost, lenobo, okornost, grobost" (Sartori, 1811, 236).

Prevzetnega Štajerca pa so še posebej motili nadležni berači, s katerimi bomo zaključili serijo primerov naše kratke predstavitve: "Na Koroškem se potikajo naokrog nezakoniti berači ter se prehranjujejo z znojem pridnosti kot roj požrešnih azijskih kobilic. [...] Krščansko dolžnost usmiljenja znajo predstaviti tako ganljivo kot najbolj znameniti pridigarji. Zavijajo z očmi, pogledujejo proti nebu, sklenejo roke, stokajo in jokajo. Pobelijo si obraz, ogrejejo se v najslabše cunje, večina telesa pa ostane gola, imajo gnojne rane, pustijo si rasti brado, nosijo velike rožne vence in pridno molijo, kadar vidijo koga prihajati" (Sartori, 1811, 236).

Junija 1811 je izšla ocena Sartorijevega obsežnega potopisa. Nepodpisani avtor mu je pel neizmerno hvalo in ga priliznjeno katapultiral med zvezde slave. Oceno je ves osupel prebiral tudi predsednik apelacijskega sodišča v Celovcu, Franz grof Enzenberg, ki se je odločil, da bo Sartorijev potopis o Koroški temeljito skritiziral. Poleg grofa Enzenberga je bil zelo prizadet bralec tudi Ferdinand baron Ulm, cesarsko kraljevi tajni svetnik, komornik in predsednik mestnega in deželnega prava in koroških stanov. Skratka, Sartori je s svojim porogljivim opisom Koroške in njenih prebivalcev zakuhal pravo afero. Kot je razvidno iz korespondence Jerneja Kopitarja in Žige Zoisa, sta Enzenberg in Ulm Sartorija "povabila, da ponovi potovanje in boljše pogleda" (Zojs, 2008–06, 5). Zaradi užaljene časti, ki so ji botrovali napačni pogledi "nesramnega popotnika", so hoteli Korošci sramotilca najprej spraviti ob kruh in kot piše Kopitar: "Šele ko to ni uspelo, so se odločili za pravo pot, to je za nujen dodatek k prednaročilu Sartorijevega *Potovanja*, v katerem lahkomišelnega kompilatorja obsedeno obdelujejo (škoda le, da v nespodobni, skorajda primitivni nemščini) in mu na koncu ponudijo, naj na njihove stroške še enkrat potuje na Koroško" (Kopitar, 2008–06, 8).

Užaljeni baron Ulm se je s pismom obrnil tudi na nadvojvodo Janeza, velikega poznavalca notranjeavstrijskih dežel, češ, da naj dovoli natis reakcije na Sartorijevo povsem neustrezno predstavitev Koroške in njenih prebivalcev. Nadvojvoda Janez je dovolil natis osvetlitve Sartorijevega "letečega" potopisa izpod peresa grofa Enzenberga in kritika je kot pomembno dopolnilo k Sartorijevemu potopisu samo z ozirom na Koroško izšla leta 1812 v Celovcu. Grof Enzenberg je svoje popravke in dopolnila sicer skromno poimenoval "osvetlitev", dejansko pa je šlo za mnogo več, namreč za hudo neurje, ki se je razdivjalo nad Sartorijevim zlonamernim skrpucalom. Glavna poanta kritike je bil torej napad na domišljavega Štajerca, ki je mislil, da je prvi, ki prinaša luč v provincialno temo te notranjeavstrijske dežele, pa čeprav "si ni", kot piše Enzenberg, "z izjemo enega dela poštne ceste na Koroškem sam prav ničesar ogledal, njegovi prikazi te dežele pa so ali prepisani ali pa vzeti iz pripovedi" (Enzenberg, 1812, 7).

Grof Enzenberg je v svoji kritiki poudaril, da je Sartorijevo pisanje navadna govornica moža, ki je slabe volje, ki okrog sebe samovoljno in avtoritarno trosi edino resnico, ki se je ob nepravem času preveč razvnel in ki vsiljuje bralcem svoje poglede kot dejansko pravilne in nezmotljive (Enzenberg, 1812, 5–6). Očital mu je, da so njegova doživetja podžgana zgolj s preveliko mero domišljije, da se opirajo predvsem na literaturo in številne anekdote, ne pa na dejansko poznavanje dežele in njenih prebivalcev. Skratka, Korošce naj bi užalil kot še noben pisatelj pred njim in Enzenberg mu je na koncu zaklical: "*In pred mogočno zmago resnice zamre vsako delo laži*" (Enzenberg, 1812, 104).

CONDESCENDING OBSERVATIONS OF CARINTHIA:
TRAVEL DIARY WRITTEN BY FRANZ SARTORI ON HIS TRAVELS
IN THE PROVINCE IN 1807

Andrej STUDEN

Institute of Contemporary History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

e-mail: andrej.studen@inz.si

SUMMARY

In the last third of the 18th and the first half of the 19th centuries travel writers – as specific interpreters of cultures – increasingly dedicated their writings to their close and closest environments within the European world while the quantity of travel diaries describing external or non-European worlds drastically dropped. For their unspoilt nature and mostly mountainous and hilly landscapes, the inner Austrian estates of Carinthia, Styria, and Carniola became particularly attractive destinations for the travellers of that time. In a series of travel diaries describing inner Austrian estates, one stands out most: Franz Sartori's description of his travels made in Carinthia in 1807, characterized by a very condescending tone from the very beginning. Franz Sartori (1782–1832) originally came from Styria. In his youth he was primarily fascinated by journalism, but finished his studies of medicine in Vienna, after which – working at the book revision office in Vienna – he joined a typical Austrian career of a Habsburg state clerk. Even though he was a doctor of medicine by profession, he preferred to walk the path of polyhistory. He frequented artistic circles and despite his relatively meagre means was one of the most active travellers among the upper classes of that time. He was very well-read, had a broad knowledge of regional geography, and a talent for journalism. He published numerous journalistic texts. Among others, in 1811 a voluminous travel diary entitled 'Neueste Reise durch Oesterreich ob und unter der Ens, Salzburg, Berchtesgaden, Kärnthen, und Steyermark, in statistischer, geographischer, naturhistorischer, ökonomischer, geschichtlicher, und pittoresker Hinsicht' was published in Vienna. This is the diary that contains the unfortunate insults and humiliations of Carinthia. As can be read in a letter written by Jernej Kopitar to Žiga Zois, in his diary – through his "Styrian envy" – Sartori made fun of the Carinthians, calling them suety goitres and fools.

Franz Sartori truly depicted the province of Carinthia and its population with extremely unfriendly colours. His condescending and humiliating stance toward the province can be sensed at the very beginning of the diary when, after reaching the border tollhouse in Mühlbach, he wrote down that "here the natural and political borders run parallel; we can already hear the singing and garglingly garrulous dialect; we can see wide-brimmed hats and Carinthian filth." He soon complained

that nowhere else in the Austrian monarchy, with the exception of Hungary, of course, can we find "roads so miserable and stops so unfriendly for the stage-coaches". He also thought that it was his mission to dedicate a couple of words to this land that is "surrounded by mountains from each side, which impede any community with the neighbouring nations and thus endow it with some kind of special character", and which had not yet been given sufficient attention. He boasted that he would not only report on his road travels but would unfold for the readers "to judge all his observations, experiences, and knowledge he had been given about this country by well-learned men."

In June, 1811, a review of Sartori's three-part travel diary (Carinthia is described in the second part, pp. 129–405) was published. His anonymous reviewer glorified Sartori and catapulted him among the stars. The review was also read by the chair of the court of appeals in Klagenfurt, Count Franz von Enzenberg, who – amazed at what he was reading – decided to thoroughly criticize Sartori's Carinthian diary. In addition to Count Enzenberg, another reader was deeply affected by what he read: Baron Ferdinand von Ulm, emperor's privy councillor, chamberlain, and chair of communal and regional law and the Carinthian government. For the sake of his offended honour, insulted by Sartori's wrong perceptions, he wrote a letter to the Hapsburg Prince, Archduke Johann, who had a broad knowledge of inner Austrian territories, asking him to allow the publication of the reply to Sartori's entirely inadequate presentation of Carinthia and its population. Archduke Johann permitted the publication of the review of Sartori's diary written by Count Enzenberg, which – as a significant supplement to Sartori's diary with exclusive reference to Carinthia – was published in Klagenfurt in 1812. Count Enzenberg referred to his corrections of and additions to Sartori's depiction of Carinthia as an "exposure" when in fact it was a wild storm that raged over Sartori's malicious blunderings. The main purpose of the review therefore was to attack the vain Styrian who thought that he was the first to bring light into the provincial darkness of the examined inner Austrian land even though "mister Dr. Sartori, except a stretch of the mail road, did not personally visit a single place in Carinthia while his descriptions of our country are either copied or taken from what he had heard."

Key words: traveller's journal, Carinthia, Carinthians, Franz Sartori, Franz Count of Enzenberg

VIRI IN LITERATURA

- Enzenberg (Graf von), F. (1812):** Beleuchtung der neuesten Reise durch Oesterreich ob und unter der Ens, Salzburg, Berchtesgaden, Kärnthen, und Steyermark, in statistischer, geographischer, naturhistorischer, ökonomischer, geschichtlicher, und pittoresker Hinsicht unternommen von Dr. Franz Sartori. Ein wesentlicher Nachtrag zu dieser Reisebeschreibung mit einziger Hinsicht auf Kärnthen. Klagenfurt, Johann Leon.
- Kopitar, J. (2008–06):** Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva. Korespondenca Žige Zoisa. Pismo Jerneja Kopitarja Žigi Zoisu, Dunaj. 29. 4. 1812. <http://nl.ijs.si/e-zrc/zois/MP37.html>
- Sartori, F. (1811):** Neueste Reise durch Oesterreich ob und unter der Ens, Salzburg, Berchtesgaden, Kärnthen, und Steyermark, in statistischer, geographischer, naturhistorischer, ökonomischer, geschichtlicher, und pittoresker Hinsicht unternommen von Dr. Franz Sartori, Mitglied mehrerer gelehrten Gesellschaften, 2. Band. Wien, Verlage bey Anton Doll.
- Zois, Ž. (2008–06):** Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva. Korespondenca Žige Zoisa. Osnutek pisma Žige Zoisa Jerneju Kopitarju. Ljubljana. 20./22. 7. 1812. <http://nl.ijs.si/e-zrc/zois/MP43.html>
- Becher, U. (1990):** Geschichte des modernen Lebensstils: Essen, Wohnen, Freizeit, Reisen. München, Beck.
- Cvirn, J., Studen, A. (2001):** "Ko vihar dirjajo hlaponi". K socialni in kulturni zgodovini železnice v 19. stoletju. Ljubljana, Slovenske železnice – Železniški muzej.
- Drobesh, W. (2003):** Grundherrschaft und Bauer auf dem Weg zur Grundentlastung. Die "Agrarrevolution" in den innerösterreichischen Ländern. Klagenfurt, Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten.
- Fink, H. (1990):** Franz Sartori. Ein Vorwort. V: Sartori, F.: Reise durch Kärnten im Jahre 1807. Reaktion auf Sartoris Darstellung von Kärnten und seiner Bewohner. Völkermarkt, Buchhandlung Magnet.
- Harbsmeier, M. (1994):** Wilde Völkerkunde. Andere Welten in deutschen Reiseberichten der Frühen Neuzeit. Frankfurt am Main – New York, Campus Verlag.
- Schivelbusch, W. (1989):** Geschichte des Eisenbahnreise. Zur Industrialisierung von Raum und Zeit im 19. Jahrhundert. Frankfurt am Main, Fischer Verlag.